

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 70 (1985)
Heft: 25

Artikel: Con romans essan nus Romontschs?
Autor: Derungs, Ursicin G.G.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881721>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Con romans essan nus Romontschs?

dad Ursicin G.G. Derungs

La damonda po parer artificiala, academica e d'anvonz. Denton buca cura ch'ins festivescha solemnamein il giubileum de 2000 onns romontsch! Per in pievel che ligia silmeins ina tiarza d'identitad, ni ina mesa, per uonn schizun l'entira identitad vid in auter pievel ch'era avon duamelli onns sigl ault de sia historia, astga ei strusch esser d'anvonz de sedumandar tgei che seigi aunc restau de quella ierta, della quala nus sedeclarein artavels, e con actuala ch'ella seigi.

Il problem ei tut auter che sempels. Gia expressiuns sco «ierta romana» ni «antica» ein per sesezzas etichettas per realitads ual aschi rehas sco contrastontas, aschia ch'ellas snegan categoricamein ina valuta-ziun globala. Nus stuein ual all'entschatta prender en egl quei problem per evitar memia grondas simplificaziuns. Ils Romans ein sezs stai artavels d'in immens relasch cultural ch'els han surpriu, modificau, «tradiu» (en tut ils senns dil plaid), assimilau, amalgamau savens mo malamein cugl agen, senza haver cuntonschiu quel diltut en autonomia creativa: numnadamein la cultura dils Grecs ch'ei la tgina de quasi tut las aquisiziuns culturalas europeas: dal roman alla tragedia, dalla filosofia alla retorica etc. Il contact dils Romans cun la cultura greca ei buca staus nun-problematics. En sias *Tusculanae Disputationes* emprova Cicero senza grond success de pesar giu la contribuziun ton dils Grecs sco dils Romans ella cultura de siu temps. Ed el tierz cudisch de siu *De officiis* vul el conciliar la valor greca digl «otium» ('spért') cun la valor romana dil «negotium» ('activitad politica'), denton buca senza sfurzems. Buca auter Sallust ellas introducziuns a sias ovras (specialmein al *Catilina*), nua ch'el emprova de perschueder plitost sesez ch'il lectur, ch'era la lavur dil scribent (element grec) seigi buca 'absurda', mobein sappi semiserar cun quella dil politicher (element roman) (cfr. A. La Penna, 1973). Denter aversiun (Cato il vegl) ed admiraziun (cerchel dils Scipions) semova il Roman partenent ils Grecs. Cato p.ex. ha catschau atras ch'ina delegaziun greca de treis filosofs, arrivada a Roma 155 a.Cr., e che haveva fatg impressiun sin la giuventetgna romana, vegni visada ord il marcau (cfr. è

Tusc. Disp. I, 3). Ils Grecs lavaghien ils Romans cun lur litteratura! E tuttina hagi quei naziunalist roman pér cun otgonta aunc empriu grec. La finala ha la cultura greca anflau accoglientscha senza reserva («Graecia capta fere victorem cepit» [la Grecia suttamessa ha suttamess il victur] schevan ils Romans sez). Plinius il giuven ha biars onns pli tard anflau ils pli bials plaids per l'admiraziun pils Grecs en ina brev a siu amitg Maximus tarmess en Grecia: «Seregorda che ti eis tarmess 'ad homines maxime homines, ad liberos maxime liberos' [tier carstgauns eminentamein carstgauns, e tier libers eminentamein libers], en quella tiara nua che 'primum humanitas, litterae, etiam fruges inventae esse creduntur' [en quella tiara che hagi sco emprema anflau la civilisaziun, las scienzas ed era l'agricultura]» (Ep VIII, 24). Ils Romans han aschuntau lur part originala cugl art politic, cul senn per dretg e per leschas, entras il mistregn militar (Tusc. Disp. I, 2), ni transponend en imitaziun creativa «la canzun greca en miedis romans» («Aeolium carmen . . . ad Italos modos», Horaz, Carm. III, 30).

Quellas indicaziuns ston bastar e duein regurdar nus che quei che nus numnein «ierta antica» ni «romana» ei buca ina causa semplia e surveseivla. Leutier vegnan ils problems della tradiziun e recepciun de quella ierta che san vegnir considerai sin divers plauns. Tier nus p.ex. sil plaun dil lungatg e de sia historia, ni sil plaun d'instituziuns e cultura, nua che part della «ierta antica» ei daventada «nossa», senza che la schientscha media notificass quei: instituziuns politicas e giuridicas, senn per dretg, expressiuns de cultura e civilisaziun en general (il roman, igl epos, la lirica etc.), tut caussas che documenteschan la ierta milenara che nus purtein (cun biars auters pievels) pli mal che bein aunc cun nus.

La damonda: Con romans essan nus Romontschs, ei buca manegiada cheu el senn de tradiziun e recepciun ual descrets, mobein el senn della schientscha actuala romontscha concernent la ierta antica sco ella ei en sesezza, sco mund buca «nos», mobein jasters, auters, e ch'ei ual aschia interessants e habels de stimular nossas expressiuns culturalas. Ni auter: Buca la damonda de quei ch'ei historicamein daventau nies, mobein *la damonda della confruntaziun directa, actuala* cun fuormas e cuntegns della cultura greco-romana ei manegiada cun nossa damonda, e consequentamein la schientscha media actuala che seresulta da quella confruntaziun. Jeu sun dil tuttafatg pertscharts ch'igl ei buca lev, forse nunpusseivel de dar cheu rispostas precisas e nundiscutablas. Denton crei jeu ch'ei vali tuttina la peina d'insumma tschentiar quei problem e de sefatschentiar cun quel, tonpli ch'igl ei da miu saver l'emprema

gada che quei vegn fatg tier nus. Per illustrar in tec quei pugn de vesta, oravontut dalla vart della «schientscha actuala» selubeschel de raquintar ina anecdota:

Avon treis onns a caschun dil Mundial en Spagna era Paolo Rossi, il campion de ballapei, puspei turnaus anavos en la squadra naziunala suenter esser staus suspendius per dus onns dal sport. E cun sia gronda contribuziun ei la squadra daventada campion dil mund. Alla fin ha Paolo Rossi commentau siu agen success sereferend alla historia d'Ulisse (Odysseus). Ussa capeschi el l'Odissea e tgei ch'ei significheschi d'anflar sesez suenter ditg ir en err. Ins astga sedumandar: Cun tgei cumparegliass in campion sursilvan de ballapei siu agen destin, en tgei context cultural empruass el de capir ed exprimer quel? Jeu crei strusch el context dell'Odissea ni dell'Eneis.

Nus savessen era prender exempels pli directamein partenents alla caussa, e quei ord tut las culturas europeas. Mo per exempel: La casa editura Langen Müller ha ediu ils davos decennis texts dramatics cumplets, mintga cudisch dedicaus ad ina figura ord las detgas e mitologias grecas: Oedipus (da Sofocles a Dürrenmatt), Medea, Herakles, Orpheus, Antigone (da Sofocles a Cocteau, Anouilh e Brecht). Da miu saver han quellas figuras classicas strusch anflau in'expressiun romontscha. En l'Italia edeschan treis casas edituras (Mondadori, Garzanti, Rizzoli) contemporanmein ed en fuorma tascabla texts de classichers, grecs e latins, per part cun apparat critic e tuts cun translaziun taliana dasperas. Evidentamein vegn quei era vendiu.

Ton per illustrar la posiziun dil problem.

Denton, partenent la confruntaziun directa savess zatgi objectar: Havein nus buca nies gimnasi humanistic (Mustér), nos academichers che san latin e grec e che garanteschon la viva preschientscha della cultura classica en nies miez? Con grec e latin ch'ei san ei grev de dir (sch'ins abstrahescha dagl abracadabra dils miedis avon ils letgs dils malsauns); ed è grev de dir cons auturs ch'els legian aunc. Denton era abstrahau da quellas damondas san ins che la confruntaziun directa sur ils canals ufficials (gimnasis humanistics) sesanflan en in stadi critic (secapescha buca mo tier nus, cfr. *Renatae Litterae*, 1973), condividius dalla crisa dil humanissem classic en general. L'abstractadad della scrutaziun en confruntaziun culs problems historic e politics dil temps – ins cumparegli la tenientscha d'in'entira retscha d'intellectuals tudestgs cu l'emprema uiara mundiala ei rutta ora (W. Härle, 1975, e *Geschichte in Quellen*, V, p. 39 no. 38) – ha fatg ch'il humanissem classic ei daventaus nuncarteivels, ni schizun nuscheivels. – La cultura classica intermediada da quels ca-

nals ufficials sur ils gimnasis ei savens buca depli ch'ina satella garnitura, nunconsistenta, quei ch'ins numna *naivamein* «cultura», sco sche quella fuss zatgei different dal carstgaun sez, da quei ch'el fa, da sias scheltas politicas e socialas, zatgei sc'ina «capiala de dumengias». Dil reminent: Sche, ed aschilunsch che nus essan «romans» sur quellas vias ufficialas, essan nus romans, perquei che nus essan *tudestgs*. Nos gimnasis ein *tudestgs*, il bien Gion Paul translatescha siu Horaz en *tudestg*, e zuar mo quellas poesias ch'in editur de Berlin ni schiglioc zanza manegia ch'in scolar astgi leger senza donn per sia olma. E quei che resta ei lu la «capiala de dumengias». Sco politicher sa il bien Gion Paul lu dir inaga en in plaid ch'ins stoppi anflar in auter «modus vivendi» (senza translaziun, perquei ch'ei fa bia pli gronda impressiun sin il «pievel»), ni admonir ils giuvens cun Horaz: «est modus in rebus» ni schend: «carpe diem». Sco canoni sa il bien Gion Paul dir, tenend ils mauns a Diu ed il tgau in tec uiersch, che monsignur uestg vegli sepresentar «in pontificali-bus». El sa interromper siu discuors cun «item» ni cun «habeat sibi». Quei fuss lu pia la garnitura de zucher della cultura antica.

E tuttina: La crisa dil humanissem classic daventaus nuncarteivels, ch'ha disdiu, cu las grondas crisas de nies tschentaner ein vegnidas, ha buca purtau la fin della confruntaziun directa dils moderns cun la cultura antica, mobein la fin d'ina metoda, quella alla Wilamowitz (cfr. p.ex. K. Kerényi, 1945, 86 ss.) e sias implicaziuns ideologicas. Tier André Gide san ins zuar leger il plaid: «In carr de legums transportescha pli bia verdad che la pli biala perioda de Cicero.» Mo quella frasa irreverenta stat en num d'in *auter* humanissem, ch'ei dirigius encunter il humanissem nuncritic ed abstract dil 19avel e 20avel tschentaner, e ch'ei savens polemicamein e savieivlamein anticristians. Gide san ins dil rest numnar sper biars auters, Camus, Sartre etc. (cfr. W. Benjamin, Oedipus, e I. Pape, 1974).

Il problem della confruntaziun directa ei pia actuals e sa era pertucar nus. La damonda fuss lu buca mo: Con romans essan nus Romontschs? Mobein: Co essan nus Romontschs romans, aschilunsch che nus essan quei? Ni: Tgei humanissem sustegn e characterisescha nies esser romontsch? El rom d'ina gronda celebraziun (2000 onns romontsch) fan talas damondas part dils duers critics viers sesezs ed auters.

Mo cu ins tschenta quellas damondas vegn ei per ordinari detg che nossa cultura seigi *pintga* e ch'ins sappi buca cumparegliar ella en tut cun las autras. Quei ei ver tochen tier in cert punct. Il romontsch (jeu plaidel cheu oravontut digl idiom sursilvan che fuorma historicamein ed actualmein ina certa unitad. Mutatis mutandis vala quei era per auters idioms, il meins extrem per igl engiadinès), il romontsch sursilvan pia,

sco lungatg litterar ei naschius mo sco *lungatg de sectur*, ded *in sectur*, numnadamein quel della cuntraversa religiosa, aschilunsch che quella surveva all' *influenziaziun dil pievel*. El ei pia *buca* naschius sco lungatg litterar che duei survir a tut las expressiuns humanas! Il meret della Renaschientscha Romontscha (19avel secul) eis ei stau ded arver e slargiar il romontsch litterar, de superar sia sectorialitad e far ordad el in lungatg per «dir tut» (universal, silmeins potenzialmein e per principi). La consequenza logica fuva l'emprova de scaffir in lungatg de scartira unificaus, in lungatg che superava pia era ils secturs geografics. Quella emprova ei vegnida fatga (G.A. Bühler), mo senza success. *Oz para quei de daventar pusseivel cul Rumantsch Grischun*, e quei rinforza il postulat dil romontsch litterar sco lungatg universal, pia era per igl aspect «humanistic» de nossa realitad europea. (Il fatg ch'ins di el medem temps ch'en certs secturs, p.ex. en dertgiras [cumpareglia Trun, ils 19-10-84] duei valer il tudestg, ei secapescha ina cuntradicziun historica. Pretender il romontsch sco lungatg de sectur, quei ei baroc, realitad dil 17avel tschentaner). En quei mument pia ch'il romontsch vul *buca* esser mo lungatg de sectur, mobein potenzialmein universals (19avel e 20avel tschentaner), sa ei *buca* cuntentar de visar sil lungatg pign per *buca* tschentar p.ex. il problem della confruntaziun directa cun la cultura antica.

Leutier vegn aunc suandonta ponderaziun: Nus vivin zuar, havein stuiu viver sillas costas ded auters, ed al tudestg havein nus era delegau, stuiu delegar il pensum de sefatschentar per nus cun la cultura classica. Denton, sto tgi che retrai subsidis, era p.ex. subsidis morals e culturalas dal tudestg, sco nus Romontschs, retrer quels per adina? Duein nus adina delegar ad auters certas funcziuns spirtalas e culturalas e giustificcar cumadeivlamein il tudestg per certas spartas? La *dependenza ed il scomi* cultural ein in cass normal e positiv, era tier las culturas grondas. Quei ch'ei denton divers e nuscheivel, el cass ch'ei vegn propagau sco principi, ei la *substituziun statica* de certas expressiuns culturalas entras ina outra cultura. Tgi che fa quei, renunzia al principi dil romontsch sco lungatg «per dir tut», renunzia als svilups dapi Muoth tochen oz ed ha strusch il dretg de retrer ils bials subsidis per il manteniment – de tgei? de sia minorenitad? È la cultura pintga, silmeins cu ella ha schi grondas ambiziuns sco il romontsch, ha l'obligaziun de bandunar il stan de minorenitad!

Pia setschentan nossas damondas pér da dretg e cun raschun.

E la risposta sa *buca* legrar fetg nus: *Il fil denter schientscha romontscha actuala e cultura antica ei ton sco nunexistents* (en differenza dad outras culturas europeas).

E la semplia damonda sin quella constataziun ei: Pertgei? Ed è la risposta savess esser semplia cun repreneur e sviluppar quei ch'ei ual vegniu detg: Nossa litteratura romontscha sursilvana catolica (per quels de priedi vala mutatis mutandis il medem) ei naschida sco litteratura de cuntraversa religiusa, *sco litteratura anti-humanistica el segn della cunterreformaziun*. Mo quella risposta sto vegnir explicada e tschentada en in context historic.

Quei context ei la *sentupada denter cultura antica e cardientscha cristiana egl occident*. En historia havein nus empriu ch'igl occident ruaussi sin treis petgas: Antica – cristianissem – germanissem. En realitad ei la caussa buca schi statica e harmoniusa, mobein ordvart dinamica, polemica e contradictorica. Avon ch'intercurir in per exempels, las singulas etappas de quei scomi, less jeu skizzar ina *tipologia* de quella relaziun 'cardientscha – cultura antica'.

Emprem tip: La cardientscha s'adattescha al mund cultural antic punctuond la harmonia (nundialectica) denter saver e crer, denter religiun e cultura. Els emprems temps (p.ex. el 2. secul) sa quei è daventar per demonstrar ch'ils cristifideivels ein politicamein fidai e constituechan buc in prighel pil stadi. Las variantas de quei tip ein numerusas: P.ex. sa la filosofia antica vegnir considerata sco emprem scalem della verdad (revelaziun), Cristus sco ver filosof. Justinus (2. secul) di: «Tut quels che vivevan tenor il Logos (il Vierv) eran 'cristians', è sch'ei vegnevan considerai per glied senza diu sco Socrates e Heraclit tier ils Grecs.» – Ni che la filosofia (de Plato en quei cass) sa vegnir considerata sco fontauna equivalenta della revelaziun *sper* ils cudischs della bibla. El manifest dil humanissem talian *Oratio de dignitate hominis* (Discuors della dignitad dil carstgaun) da Pico della Mirandola vegnan Moises (bibla) e Plato (il dialog 'Timaios') citai in sper l'auter cun la medema peisa. Cu la cardientscha sesanfla politicamein e socialmein en ina buna posiziun, vegnan las mitologias interpretadas en funcziun della cardientscha. P.ex. ei Cristus il *ver* Orpheus che va els uffiarns e liberescha quels ch'ei i a piarder muort la miersa della siarp, ual sco Euridike. Quella vesta havein nus p.ex. ella iconografia cristiana (p.ex. ellas catacombas, cfr. Lexikon der christlichen Ikonographie) ni è bia pli tard tier Calderon della Barca (1600–81) ch'ha cristianisau Orpheus en in de ses numerus giugs religiis. Gia tier Dante ei Charon cristianisau (el senn negativ): el ei in demuni (Inf III 109). Cu quella tendenza harmonisonta sefa valer san ins strusch pli discuorer della cardientscha che s'adattescha alla cultura antica. En ils davos cass (priu ô Dante) tenda la

cardientscha onz a snegar la diversidad de l'auter ed ad annular quella, daventond aschia polemica sut la cozza de pasch e harmonia.

Secund tip: La cardientscha declara sia *differenza* (dialectica) dalla cultura antica e resta ual aschia en discuors cun quella, respectond era sia diversidad. Cheu san ins numnar ils gronds: Augustinus, Thomas d'Aquin, per il qual Aristoteles daventa il principal interlocutor dell'antica, Hans Urs v. Balthasar per nies temps (cfr. siu opus Herrlichkeit III/1).

Tierz tip: La cardientscha cumbatta la cultura antica. Tertullian († suenter 220) e Hieronymus (sogn Geronas, 347–420) fan quei ord ina posiziun de gronda cultura. «Tgei ha Athen da far cun Jerusalem? . . . Nus duvrein suenter igl evangeli buca pli studis filosofics» (De praescr. Haereticorum 7, PL 2,20 s.) di laconicamein Tertullian ch'ha da l'autra vart enrihiu sco buc in auter il lungatg latin de siu temps. E Geronas: «Tgei ha Horaz de far cul psalteri?» (Epist. XXII 13, 29 s). Tscheu e leu dat è sogn Augustin en la medema crena.

Igl ei buca grev de lignar che la situaziun culturala romontscha s'avischina plitost al tierz tip: La cardientscha «cumbatta» la cultura antica, ni vul haver nuot de far cun ella. Quei sa secapescha esser in cumbat cun bia variantas, in cumbat pli u meins serius, in cumbat per «imponer», retoric onz che real. Ei sa era esser in cumbat fingiu, aschilunsch ch'igl «inimitg», ils «Horazs» e «Martials» ein practicamein nunexistents, ni pauc auter ch'attrappas verbalas.

La *Consolaziun dell'Olma devoziusa* (1690, amplificada 1702/3, 1831⁵, 1940¹⁰. Cfr. I. Müller, 1951, 27–65 e I. Müller, 1955, 223–225), che pertucca nies intschess directamein, dat exempels concrets per il cumbat anti-humanistic. En la canzun della Vanadad Mundana legin nus:

*Nu'ei Vergili, nu'ei Ovidi
Nu'ei gl' Orazi, nu' Martial?
Lur poesia, lur garmaschia
passad'ei via ed id'a mal.*

*Tgei emportava ch'ei nun s'enflava
in che plidava sco Cicero?
Si' eloquenza sia excellenza
ei stada senza ni frig ni pro (strofas 5 e 6).*

Ed aunc auters loghens nua ch'igl anti-humanissem popular della Consolaziun sefa valer. Ei menass en err de vuler rispunder a quellas

expressiuns anti-humanisticas cun mussar vi sin il humanissem baroc, per exempel d'in avat Augustin Stöcklin (†1641). Tal humanissem ha evidentamein buca contonschiu la cultura religiosa populara e sur quella pli tard autras expressiuns culturalas litteraras, mobein ei staus limitaus alla cella claustrala. Al humanissem della noblezia barocca (dil rest de tut atgna tempra) corrispundeva igl anti-humanissem della cultura populara, e buca in «humanissem popular»!

Culs plaids citai stat la Consolaziun – bein senza esser pertscharta – en ina liunga tradiziun de quei ch'jeu numnel cheu la «catscha allas musas», ed igl ei interessant e necessari de far presents quels muments della historia occidentala per situar e capir meglier nosa atgna tradiziun anti-humanistica.

Quei che po surprender il pli fetg ei il fatg che la «ierta antica» sezza enconuscha gia il verdict della poesia. L'entschatta decisiva va anavos sil grond *Plato* (427–347 a. Cr.). Sche tut igl art e la poesia ein tenor ina concepziun de siu temps «mimesis» (imitaziun, expressiun sensuala), eis el ni ella lu buca mo illusiun? Depli: Stattan art e poesia lu buca pli fetg dalla vart della manzegna che della verdad? Imiteschan ellas gie caussas naturalas (sensualas, veseivlas) e quellas ein – tenor la ducrina dellas Ideas de Platon – mo umbrivas dellas ides eternas e spirtalas. Art e poesia fussen lu mo umbriva dell'umbriva (ins cumparegli il plaid «umbriva» ella poesia barocca: «Mo sc'in'umbriva ei siu sulaz . . .»!) Art e poesia san pia buca comunicar verdad e menar tier quella, els rinforzan buca il spért, mobein meinan en err quel e lavagan il senn per l'enconuschientscha della verdad. Benedetto Croce (1930, 167) remarca che Platon, sez in grond poet, ch'ha viu el plaid poetic, las mitologias, la suletta moda per plidar dellas Ideas, il cuolm dil discuors filosofic, hagi tratg quellas consequenzas teoreticas dell'estetica mo encunter veglia, ord motivs etics, cunter siu sentir estetic. (Probablamein stuess ins aschunscher: ord motivs *politics*, havend gie l'entira filosofia «idealistica» de Platon ina ferma tendenza politica.)

Platon ha influenzau profundamein la tradiziun posteriura che giustificava igl art aschilunsch ch'el pudeva haver ina funcziun pedagogica, pia suttamess a criteris raziunals e morals. E leu nua ch'ins quintava de saver star è senza tals criteris, vegneva el aunc «legitimaus» sco fontauna de plascher sensual. Poesia ed art fuvan aschia «lubidas» sco hetèras (pitaunas noblas). Omisduas funcziuns exprima Horaz (stond en quella tradiziun) en sia *Epistula ad Pisones* (De arte poetica): «Aut prodesse volunt aut delectare poetae . . .» (Ils poets vulan u esser nizeivels

ni purtar deletg . . .). Sil funs resta la idea della poesia-pitauna che sto satisfar als basegns pli bass, sensuals, ni della poesia-pedagoga giustificada sco agid per arrivar silla meglia via della verdad, quella della filosofia. E sil funs resta l'idea daventada dominonta el temps hellenistic che la filosofia hagi de menar alla «vita beata», e che quella consisti en l'enconuschientscha della verdad.

Cicero (106–43 a.Cr.) va sin la medema via, sch'el considerescha la filosofia in elixir de veta, la medischina dell'olma (Tusc. Dips. V, 5, è Tusc. Dips II, 11), perquei ch'ella meina alla verdad. Ils poets ein denton quels che puppergneschan il spért, che taglian il gnierv della vertid (Tusc. Disp. II, 27), perquei ch'els dian manzegnass (Tusc. Disp. I 105) e contribueschan cun lur praulas a stgirentar il spért dils affons, aschia ch'il pign fiug dell'enconuschientscha vegn stinschentaus els «meinis currents» (Tusc. Disp. III, 2.3; è De Republica IV, 9). (Partenent ils meinis currents e la teoria dils «meinis» e dell'«enconuschientscha» dess ei bia d'emprender da Plato e Cicero, ual tier nus, denton san ins visar alla lavur de Th.W. Adorno, Meinung, Wahn, Gesellschaft, che fa explicitamein referiment a Platon.)

Igl ei capeivel ch'il giuven cristianissem, ch'ha adoptau particularmein Platon e la morala stoica defendida da Cicero, era adina puspei tentaus de scommunicar igl art en num dil spiritualissem platonic ni auter e fageva breigia de capir art e poesia en moda filosofica autonoma (che vegnevan tuttavia era cultivai).

Particularmein han las mitologias pagaunas (raquens de heroxs e de dieus) stuiu tener neu il tgau en in process de purificaziun savens puritana.

Las circumstanzias ch'han muentau *sogn Augustin* (354–431) de scriver siu grond opus *De Civitate Dei* (412–426), nua ch'el fa giu quen culs dieus dil vargau (I=X) ed introducescha il Diu dils cristians (XI–XXI) eran buca favoreivlas per «spindrar» la significaziun e la verdad dils mitos antics. Igl onn 410, ils 28 d'uost, entran ils Visigots sut Alarich a Ruma, sblundregian e destrueschan il marcau e mazzan la gliעד. La tgisa vegn dals pagauns: Quei seigi la vendetga dils dieus scatschai ord lur tempels (muort legislaziuns dils imperaturs Gratian, Valentinian II, Theodosius, Honorius). La *De Civitate Dei* ei la risposta apologetica sin quella tgisa. La tradiziun antica vegn examinada e confutada. Tgi plaيدا de dieus e heroxs? Ils poets! E nua vegnan quels (dieus e heroxs) presentai als carstgauns sco schliats exempels? El teater! Tgei han quels dieus della poesia (dellas mitologias) purtau? La nunmorala! Il mund va empaglia per la nunmorala propagada cun las mitologias, vul dir faulsas teologias

(«theologiae fabulosae» VI, 5. 6), «praulas» (cfr. è De Civ. Dei II, 27 e las Confessiones I, XVI, 25). Platon vegn ludaus sco um ch'ha priu dals poets il dretg de burgheis en siu stadi (II, 14; cfr. Cicero, Tusc. Disp. II, 27). – Ils motivs della critica fatga als poets ein pia teologics, buca filosofics sco tier Platon. Ed era buca estetics, malgrad ch'Augustin sez ei in grond estet, sco siu senn poetic (p.ex. en ses *Sermones*), siu simbolissem (cfr. divers artechels egl *Augustinus Magister*, I–III, Paris 1954), sia retorica muossan. Siu interess estetic ei documentaus abundontamein era entras sia ovra *De Musica* (386–389, sis cudischs sur della ritmica; sis ulteriurs cudischs sur della melodia ein mai vegni screts pli), era sche la musica fuva tenor il spért antic buca in art, mobein sco rom matematic part della filosofia. En scadin cass ei igl art, e per Augustin secapescha era la musica, suttoposta a criteris metafisics e morals (cfr. *De Musica*, en: *Œuvres de Saint Augustin*, VII, 486: Art e morale. Cfr. è *De Ordine* II, 34 e Cicero, *De Oratore* III, 55).

En sias ovras giuvenilas cuort suenter sia conversiun (386/7), ella gia citada *De Musica* (I, 1) ed el *De Ordine* (II, 34) veva sogn Augustin aunc plidau dellas Musas, las dieuas della poesia, secapescha el senn figurativ (cfr. è *De Doctrina Cristiana* II, XVII, 27). En sias *Retractationes* (426–/7, I, III, 2) deplorescha el d'haver menziunau las musas sco dieuas, schebi ch'el hagi fatg quei mo «iocando» (per plascher dil giug). Ella medema construcziun deplorescha el schizun d'haver dau memia gronda peisa en siu *De Ordine* allas «disciplinae (artes) liberales», ils roms fundamentals della cultura antica (per gl'entir complex de quei problem ei fetg impurtonts H.-J. Marrou, 1958, particularmein en quei context p. 201–203, 237–275). Il svilup d'Augustin va pia ella direcziun d'in pli grond rigorissem, d'ina «serrada» partenent la cultura antica, era sch'el ha mai scungirau quella (G. Bardy, 1950) – auter che siu contemporan sogn Geronas, gia citaus. Quei corrispunda al pessimissem dil tschunavel tschentaner che veseva co in vegl mund glorius mava empaglia. Quella visiun ha influenzau profundamein ils suandonts tschentaners, per ils quals oravontut la *De Civitate Dei* ei daventada ina secunda bibla, in plaz de scomi d'ideas denter il mund antic ed il temps miez, in filter tras il qual la glisch dil mund antic ei ius en el mund cristian.

In ulteriur tierm sin quella via, in tierm che nus astgein buca vargar senza menziun, ei *Boethius* (480–524, il «Davos Roman» sco el vegn numnaus da M. Grabmann, cfr. G. Maurach, 1968. Igl avat I. Herwegen dat quei tetel a sogn Benedetg, contemporan de Boethius) cun siu cudisch *De Consolatione Philosophiae*. In cudisch ch'ei vegnius legius, commentaus e translataus sco paucs auters dal temps carolingic tochen

alla Renaissance (K. Heitmann, 1973). Boethius ei oravontut platonicher/neoplatonicher, e sco tal condivida el cun Cicero ed Augustin il cuntrast denter filosofia e poesia, ina la menadra, l'otra la surmenadra ella veta. – Boethius ei vegnius suspectaus d'haver fatg in cumplot encunter Theoderich il Grond, al qual el surveva sco *Magister officiorum* (preminister). El vegn bess en perschun e mess vi. En perschun – aschia scriva el all'entschatta de sia *Consolatio* – vegn el assistius sco malsaun (cfr. W. Schmid, 1956) dallas Musas che dattan en ad el dultschs cants elegics. Mo las Musas ein – par'ei – buca la dretga cumpignia en las pli suenter caussas. Duront ch'el scriva sia elegia cumpara ina dunna seriosa, venerabla, de niebel aspect (cf. E.R. Curtius, 1948, 106 ss), la *filosofia*, e catscha naven las Musas cun plaids onz maltschecs. «Pitaunas de teater» (*scenicae meretriculae*) vegnan ellas numnadas, che san buca dar medischnas per l'olma, mobein lavagan il malsaun cun dultschs tissis. Entras ellas – las Musas – vegn la semenza dil spért (*ratio*) stinschentada ellas pissiuns (*affectus*). Aschia va ei vinavon els tuns della filosofia tarda antica denter regurdientschas ciceronianas (la filosofia sco medischna per l'olma) ed autras.

«Pitaunas», quei ei ferm tubac. Mo quella titulaziun ei, sco nus havein gia viu, buca nova. «*Scenicae*» ni de teater ha giu diversas interpretaziuns: Teater = bordell (*lupanar*). Teater = liug d'exhibiziun/prostituziun. «Da teater» ei era vegniu interpretau sco «surtratg cun sminca» (senn de vanadad e pur plascher. Ins cumparegli era cheu la canzun della Vanadad!). «Surtratg cun sminca» po significar «nunver, fauls». Denton era sco «stgir», «umbrivaun» («mo sc'ina umbriva ei siu sulaz . . .»), «bass» ei il plaid «scenic» vegnius interpretaus. La disqualificaziun della poesia e digl art savess buc esser pli gronda: Poesia ei ton sco vanadad. Ella ei faulsa, nunvera, «teatrala». E quei verdict tucca cun las Musas oravontut la poesia classica, antica. –

Tier Boethius dat ei denton aunc in'otra sort Musas, las Musas della filosofia. È en quei punct stat Boethius ella tradiziun: La poesia-pitauna (*delectare*) sa sesalvar, sch'ella daventa poesia-pedagoga (*prodesse*), poesia en survetsch della filosofia ni della vera ductrina. Ed en quei senn ei Boethius sez poet. En sia *Consolatio* dat ei gie quasi curonta poems latins. Denton, ual quell'emprova de salvar la poesia squalifichescha ella e muossa la profunda tema ch'il spért occidental (cristian) ha nutriu viers l'autonomia dil bi e dil plascheivel. En quei connex eis ei aunc instructiv de seregurdar che commentaders franzos della *Consolatio* clamavan en memoria la semegliadetgna denter «amusement» e «Musa».

Pli tard, el temps miez, han certs commentaders gnanc schau valer

quella funcziun della poesia sco survienta della filosofia. Las Musas condemnadas da Boethius representan tenor quels auturs la poesia en general. Las «veras» Musas della filosofia numnadas da Boethius fussen ils «artes liberales». Aunc pli lunsch va quella concepziun che veseva ellas Musas poeticas de Boethius las representantas de tut la cultura profana insumma: Poesia, filosofia, «artes liberales» (scienza). Ed il contrast che sedava ordlunder fuva buca pli quel denter filosofia e poesia, mobein denter filosofia-poesia-scienza d'in maun e teologia-pietad-studi de caussas sontgas da tschei maun, ni il cuntrast denter vanadad humana e sabientscha divina. Ina posiziun radicala, extremamein anti-humanistica della lingia de sogn Geronas, prida si da Dionigi il Cartusian (1402–1471) el cumplein svilup dil humanissem talian.

Naven dalla *Consolatio* de Boethius alla *Consolaziun* ei il pass denton fetg liungs. E tuttina pon quels «flashes» sin ils temps vargai gidar a *tscharner* igl anti-humanissem popular baroc e *situar* el en in context historic-cristian che lai parer el meins exotics, era sch'el sepresenta en tut sia paupra e niua realitad. Tier Boethius ei il subject che dat «consolaziun» silmeins aunc la filosofia cun tut sia rihezia millenara, ella Consolaziun dell'olma devoziusa ei l'olma devoziusa igl object che duei vegnir consolaus. Ed il subject? Quella damonda va ensemen cun quella che vul buca mo «tscharner» e «situar», mobein *capir* quei anti-humanissem della Consolaziun, scars e ranvers.

E quei savein nus far mo tenend avon egl, ultra dils elements gia skiz-zai, adina presents e vivs, *il clima della cunterreformaziun*. Denter temps miez e cunterreformaziun stat il grond moviment humanistic che scuviava la schientscha historica, emprova d'untgir ils filters augustinians e boethians (finfatg piarda la *Consolatio* interess cun la fin dil 15avel tschentaner) ed arrivar directamein allas fontaunas, per restituir quellas a lur temps (E. Garin, 1975 21s). E lu la reformaziun. Luther che stat alla entschatta damaneivel dil humanissem de siu temps, che scuviava sogn Paul – buca il davos cun agid dellas enconuschentschas humanisticas dils texts – ins patratgi cheu vid Erasmus de Rotterdam (1469–1536) – e che refusescha cun sogn Paul la «sabientscha de quest mund» (1 Cor 1, 17 ss). E cun tut quei fuvan auters reformaturs, p.ex. Melanchthon, decidi humanists. Zwingli era humanist e discipel d'Erasmus. Calvin era humanist, damaneivel d'Erasmus, e pli tard en sias «Ordonnances ecclesiastiques» (1541), q.v.d. ella realisaziun della cuminonza ecclesiastica a Genevra, profundamein anti-humanist (scamond de teater, de giugs, de sault). Ins savess era allegar las ragischs augustinianas ual tier Luther e tier Calvin per capir meglier lur cuntrast interieur denter cardientscha e

cultura. Quei temps vegn in summa tratgs vidaneu denter humanissem cun sia concepziun positiva dil carstgaun, exprimida ella *De dignitate hominis* de Pico e la concepziun dil *homo peccator*, lavagaus, e tenor ina reproscha de Luther ad Erasmus (cfr. RGG III, 479) faulsamein loschs de sia cultura.

Quei conflict sefa valer era en cercels catolics. La reformaziun catolica ch'entscheiva gia avon la reformaziun (cfr. RGG II, 1255), mo oravontut la cunterreformaziun ei buca la sintesa harmonica denter cardientscha e humanissem, mobein savens ina lutga, e savens «pintga» (el senn qualitativ dil plaid) per ina supremazia ecclesiastica-papala, cun prender en cumpra ni vuler il sacrifici digl art, della fantasia, della libertad, pia dellas pli grondas acquisiziuns dil humanissem.

En moda emblematica ei quei semussau ella figura artistica e humana de *Michelangelo* (1475–1564) ed el destin de sia capo-lavur, la *Dertgira Universala* (cfr. R. De Maio, 1978). Tenor De Maio exprima la veta e l'ovra de quei artist l'autonomia della cunscienza encunter l'ideologia della pussonza sacrala (incarnada ella cunterreformaziun). Cun sia pictura Dertgira Universala haveva Michelangelo priu en ina posiziun che steva sur la dogmatica catolica e sur quella protestanta e che metteva cun spért de cardientscha davos la historia, dressada e tenuta a mistregn dallas dogmaticas, ina enzena de damonda en fatscha al misteri dellas pli suenter caussas. «Ferton ch'ils cunterreformists presumeschan de saver tut sur dil misteri dellas pli suenter caussas, entras il qual la cunterreformaziun exercitava la pli gronda controlla sur dellas cunscienzas, introducescha Michelangelo il dubi ell'iconografia della Dertgira Universala» (R. De Maio, 1978, 7). L'expressiun la pli banala de quella tenientscha della cunterreformaziun ei stada la decisiun della curia de «trer en caultschas» als nius della pictura, ni de curclar vi quella duront ils survetschs divins.

Il punct cristallisont della cunterreformaziun daventa e resta il *Concil de Trient* (1545–1563). Ins sa buca snegar ch'il concil, mo oravontut sia recepziun, han giu la *tendenza de substituir la tradiziun e la historia entras ils agens decrets e l'autoridad formala dil magisteri*, capius sco controlla totala de quei ch'ei vegniu e vegn detg e patertgau en caussas de religiun. Sch'ins sa dir ch'il humanissem hagi restituiu ils texts a lur temps, lu san ins era dir che Trient hagi pretendiu quels pil magisteri ecclesiastic. La conseguenza fuva nunevitabla: numnadamein la reducziun dellas articulaziuns intellectualas e historicas della cardientscha e consequentamein la depauperisaziun de quella è sil plaun ductrinal. Il resultat ein denter auter ils enconuschents catechissem che reduce-

schan in mund spirtal de tschentaners a magras damondas e rispostas (pigl entir cumparegli ins A. Adam, 1968, 381, e M.-Y. Congar, 1961, 306, 325 s). In segn de quei proceder ei en quei context la declaraziun che la *Vulgata*, la veglia translaziun latina della bibla (e buca igl original grec) seigi la bibla officiala («autentica») della baselgia (DS 1506).

Cun quei vegn in resultat dil humanissem, l'ediziun critica dil text grec (buca translataus adina correctamein dalla *Vulgata*) praticamein annullaus. Leutier vegn denton aunc la restricziun, daventada *praticamein* in scamond della lectura della bibla pils laics (DS 1853 s) e la restricziun dellas translaziuns el lungatg dil pievel (DS 1853 s e 2710). Lein puspei prender nies exempel Michelangelo. «Michelangelo che legeva la bibla per talian – aschia scriva De Maio – e che saveva buca latin, ha stuiu schar prender orda maun la bibla ils davos tschun onns de sia veta, demai che la versiun taliana fuva vegnida scumandada» (De Maio, 1978, 416). Mo ual Michelangelo veva basau sia lavur artistica sin studis fetg detagliai della bibla.

Quellas restricziuns han tangau pli bia che mo *il cuntegn* della ierta culturala antica e pagauna (ch'ei directamein buca vegnius mess en discussiun). Ellas han tuccau il niev spért critic dil humanissem, il *principi formal*, en vertit dil qual ei era pusseivel de seconfruntar libramein cun auters patratgs, cun novas metodos d'enconuscher la realitad. Cul resultat «ch'il patratg modern ei seformaus ordeifer la baselgia» (R. De Maio, 1978, 10). Il *cuntegn* della ierta antica vegn daus vinavon, è enteifer cercels ecclesiastics. Denton cun duas restricziuns. El vegn cristianisau (cfr. igl «Orpheus» de Calderon) ed el resta el meglier cass possess della noblezia ecclesiastica. Il pievel veva ses catechissem, las processions e las canzuns. Ed il lungatg romontsch litterar ei naschius sco lungatg de sector per far survetsch sin quei plaun (partenent la distincziun denter hierarchia nobiliara e pievel el temps baroc, cumpareglia RGG II, 1260).

Zuar vegn il spért dils humanists applicaus duront il temps baroc ellas ediziuns dellas vetas dils sogns (ils Bollandists) ni dellas scartiras patristicas (ils Maurins). Denton «das gemütliche und phantasiebegabte Barockzeitalter versagte im Grossen und Ganzen den Bollandisten und Maurinern die Gefolgschaft» (I. Müller, 1951, 9, 17). La fantasia dil baroc s'exprimeva ella folclora religiosa, beinsavens mischedada cun cardientschas blauas. E leu nua che las relaziuns eran pintgas e culturalmein scarsas, nua che la religiusadad tridentina era la suletta fuorma culturala, deva ei era buca ina cultura laica alternativa che saveva tgirar il spért humanistic («Der kalte Hauch der Aufklärung wehte in der Cadi wenig oder gar nicht», I. Müller, 1951, 18).

La strofa anti-humanistica della canzun della Consolaziun stat en quei context. I. Müller (1951, 58) manegia ch'ella fetschi patertgar all'influenza dils caputschins onz che dils benedictins, è sch'il suspect encunter ils studis e la scienza fuvi buca jasters egl uorden benedictin (l.c. 59). Ils caputschins ein daveras stai ils apostels della refuorma tridentina. Davos stat il grond apiestel e promotur de Trient *Carlo Borromeo* (1538–1584) che fuva dil rest era promotur della persecuziun dellas strias, in tratg ch'ins astga senz'auter numnar antihumanistics. La persecuziun dellas strias era vesida sco persecuziun dils heretichers (A. Agnoletto, 1984, 13), e fa vegnir endamen la persecuziun dellas Musas. Igl ei buc ina casualidad che la refuorma promovida da Carlo Borromeo va ensemen cun las empremas «correcturas» ni meglier detg violaziuns fatgas vid la Dertgira Universalà de Michelangelo (R. De Maio, 1978, 21).

Tenend empau avon egl tut quels datums eis ei strusch de surstar (auter I. Müller, 1951, 58) che Vergil, Cicero, Horaz, Ovid, Martial vegnan citai e refusai en bloc. E tuttina fuss ei atgnamein de surstar (sco I. Müller fa) sch'ins patratga vid l'autorità che ual Vergil gudeva el temps miez (cfr. H. Heiss, 1931, e H. de Lubac, 1959, 71ss). Sia 4. ecloga era interpretada el senn messianic. Sia statura quasi monastica, seriosa, vegneva avischinada a quella d'in profet ni schizun de Cristus. Ella Divina Commedia representa Vergil schizun l'*entira* cultura antica, ual sco Beatrice la teologia scolastica. Denton è Horaz ed Ovid vegnevan legi en quei temps. Las Metamorfosas d'Ovid eran sper la bibla il cudisch de maletgs della cultura europea, il Who's Who per fatgs de mitologia (A. Buck, 1976). Atgnamein stuessen nus smarvegliar che las Metamorfosas han buca anflau in translatur romontsch, mo ussa savein nus, pertgei che nus astgein buca smarvegliar memia zun. Denton era las ovras meins «convenzionalas» d'Ovid, l'*Ars amandi* vegnevan translata e legidas, era sch'ei deva naturalmein era igl Ovid moralisau («Ovide moralisé», l'entschatta dil 14avel secul). Igl 11avel e 12avel tschentaner ein schizun vegni numnai la «aetas horaziana» (L. Traube). Mo Horaz ei è vinavon in autur prediligiù, duront la Renaissance oravontut en Frantscha (cfr. Ronsard) e lu en Germania (cfr. R. Newald, 1933). Quei ed auter fussen ils motivs, pertgei ch'ins stuess «atgnamein» surstar della metoda della Consolaziun. Mo igl ei de supponer ch'igl autur della Consolaziun, ni meglier «siu temps» hagien buca enconuschiu quella tradiziun, gie, ch'ei vevien era buca marveglias en quei senn, demai che l'autorità formala dil catechissem substitueva historia e tradiziun.

Ed aschia eis ei clar ch'ils nums ellas strofas della Consolaziun ein mo nums, senza tradiziun, nums dals quals ins ha engulau lur historia,

senza ch'els havessien saviu «dir» enzatgei e presentar lur caussa al pievel, al qual els sezs vegnevan presentai quasi sco malfatschents, ual è sco il num de Luther («fort Luther, fort cun tei») citaus ella medema canzun e daventaus in'avira romontscha (secapescha «de messa»). Rumpend de facto per ses adressats cun la tradiziun fundescha la Consolaziun, ensemen cun igl entir moviment della cunterreformaziun en Surselva, quei ch'jeu numnel «*il tradiziunalissem senza tradiziun*», tipics per leusi. Gie, la condemnaziun sezza ei en quei cass subjectivamein *senza* tradiziun, era sch'ella stat objectivamein *en* ina tradiziun. Ins astga supponer che P. Carli Decurtins hagi strusch enconuschiu il topos medieval dellas manzegnans vergilianas («virgiliaca mendacia», cfr. H. de Lubac, 1959, 72), cu el laschava cantar siu pievel «nu'ei Vergili . . . lur poesia, lur garmaschia passad'ei via ed id'a mal». Pertgei sch'el havess enconuschiu quella, havess el era enconuschiu la tradiziun che fageva el temps miez ord Vergil bunamein in sogn cristian. Ins astga era presupponer ch'el hagi saviu nuot, che zuar buca Ovid sez, denton «In Ovidii metamorphoseos libros commentaria sive enarrationes allegoricae vel topologicae» (cuort: commentaris allegorics tier las Metamorfosas dad Ovid) eran vegni mess sigl Index tridentin dils cudischs scumandai, nua ch'els ein restai tochen 1758. Igl anti-humanissem popular baroc ha l'ignoranza sco principi formal, detg empau git.

Era *Torquato Tasso* (1544–1595) scungira viers la fin de sia veta ed en cumplein temps cunterreformistic ils dieus della Grecia: «Taccia l'antica omai Grecia bugiarda» (La Grecia manzasera duei finalmein quescher, en: Il mondo creato I, 97ss), duvround il topos dils poets pagauns manzasers. (Ins cumparegli il topos «manzaser», «manzegna» en las canzuns religiosas popularas: «O mund ti surmeinas . . . verdad dis negina, manzegnans adina.») Quella Grecia manzasera *ei denton enconuschenta* ad el ed a ses lecturs. Ella astga aunc plidar e sepresentar (mira ils versets che suondan ual quel citaus!). Ella Consolaziun denton ein ils nums citai mo pli attrappas verbalas per las furias confessiunalas.

Ch'igl art popular ha tuttina aunc fatg zatgei grond ord la Consolaziun mida nuot vid il fatg ch'il *subject* de quella «consolaziun» ei gnanc pli la *filosofia* (sco tier Boethius) ni la *teologia* (sco tier Dionigi il Cartusian) cun lur liunga tradiziun, (della *poesia* gnanc raschienen buc), mobein Trient cun ses *decrets*, Carlo Borromeo ed ils caputschins. E quels vevan fatg blasmar il pievel en baselgia nums, *las ovras* dils quals quei medem pievel e la cultura romontscha sequenta han mai giu la cuida d'enconuscher.

Nus stuein sefermar cheu, laschond als lecturs d'examinar la via che

suonda: La renaschientscha romontscha dils davos tschentanners era buca ina Renaissance ord il spért humanistic, era buca ord il spért della classica tudestga, mobein dil romanticissem e naziunalissem. Ed aschia ha era quella unda de regiuvinaziun culturala buca purtau ina confruntaziun directa cun quei che ei – sco nus sezs pretendin uonn cun gronda emfasa – nosa ierta.

Con romans essan nus Romontschs pia? La risposta ei dada, mo nus savein buca secuntentar cun quella e cuntinuar silla lingia della cunter-reformaziun, ch'ha segiramein mobilisau bia forzas litteraras, denton onz en opposiziun cun nosa ierta e la cultura europea. Nus savein buca cuntinuar sin quella lingia, sche nus vulein buca perpetnizar il «circulus vitiosus», tipics per nosa cultura: La hierarchia barocca ha dau al pievel *per romontsch* mo canzuns popularas, ed aschia enconuscha e capescha quel buca pli aultas expressiuns culturalas, per exempel della cultura antica. E demai ch'el capescha buca, astg'ins oz buca intermediar talas fuormas culturalas, essend ellas buca popularas, ed aschia vinavon.

La situaziun favoreivla, ella quala il moviment romontsch sesanfla uss, ei adattada per metter en damonda quella strategia, per rumper quei tscherchel diabolic ed affruntar il tema della confruntaziun directa cun la ierta antica. Sco effect lateral savess ins cheutras era contonscher d'impedir che la politica culturala romontscha fineschi ella retorica, vegni abusada da pura fatschenta ni stoppi survir alla pintga strategia politica, ni vegni schizun en cuntradicziun cun sias atgnas ambiziuns.

Mo co?

Davostier stat la damonda dil humanissem oz. Il temps basta per formular in per patratgs de discussiun:

– La confruntaziun directa significhescha *buca* l'avischinaziun immediata entras translaziuns de texts antics. Ins sa buca surmontar in foss de tschentanners cun in sulet segl. La translaziun verbala croda el vit senza *ina tradiziun* (cfr. Ursicin G.G. Derungs, 1979). Quei excluda se-capescha buca l'iniziativa privata en quella direcziun. Cheu setracta ei sulettamein de formular entgens patratgs arisguard ina politica culturala.

– La confruntaziun directa duei entscheiver alla basa, en in dubel senn: Ellas scolas popularas e cun temas che stattan alla basa della cultura europea:

- La historia de Ulisse (Odysseus) e de Eneas duein entrar els curdischs de scola romontschs, forsa cun schatgs de translaziuns. Il scolar romontsch duei haver il dretg d'enconuscher è quels munds, ch'ei dil rest part de sia historia.

● Las mitologias anticas duein vegnir raquintadas per romontsch, forsa parafrasond (e tscheu e leu translatond) las Metamorfosas d'Ovid, ed entrar els cudischs de lectura dellas scolas romontschas. Ellas fan part della cultura europea, era *hodierna*, ed ei dat buca motivs per sclauder ils scolars romontschs da quella. Dil rest han era ils Romans fatg quei sforz, quels, als quals nus sereferin uonn.

– Sper quels sforzs concrets e realisabels resta la gronda lavur capillara, hanada, denton buca utopica. Numnadamein de realisar la «schientscha antica» ella litteratura e cultura romontscha. Hanada ei quella lavur, perquei ch'ei setracta cheu ded esser *el clar arisguard ils criteris*. La confruntaziun duei buca restar abstracta, mobein entrar el concret de nies temps. «Far» Cicero mo el senn dil humanissem classic de nos gimnasis meina buca lunsch. En quei senn san ins parafrasar A. Gide: Transportar legums meina pli lunsch che de strubiar frasas cicero-nianas.

Tgei humanissem pia? La historia skizzada en quei referat po dar in pèr indicaziuns:

– Segir buc il humanissem cristian dil baroc, restaus dil reminent nunefficients quei che pertucca nossa cultura populara. Humanissem de quei tip che «cristianiseschan» tschels avon che haver tedlau e capiu con *auters* che lur messadi ei, rescen de buca mo serrar ils tempels als dieus, mobein era las ureglias per las Musas.

– Mo era ils humanissem cristians de nies temps pon buca perschuader. En ina recensiu dil cudisch «Vergil, Vater des Abendlandes», screts per il 2000avel onn de naschientscha dil poet roman (1930) da Theodor Haecker, renfatscha *W. Benjamin* agl autur ch'el seigi abstracts en dus senns. El negligeschi la filologia (l'ureglia per il text jester) e parlarli della historia senza referiment alla historia concreta de siu temps (la vegnida dil nazissem!) che pericliteschi cun sias barbarias scadin humanissem. Il humanissem nuncritic, «schöngeistig», abstract dil tip de Haecker mondi ella direcziun de predomini ideologic (missiun) e predomini politic (explotaziun). Tier Benjamin legin nus quei citat ord il cudisch de Haecker: «Wir müssen sagen, dass der abendländische Mensch seit über 2000 Jahren das Prinzipat gehabt hat über alle anderen Völker und Rassen; das will auf die letzte Formel gebracht sagen, dass er die prinzipielle Möglichkeit, die er taktisch oft genug nicht verwirklichte, gehabt hat, alle anderen Menschen zu verstehen, worin eingeschlossen ist seine faktische und seine mögliche politische Herrschaft. Und diese Möglichkeit und Wirklichkeit hat er gehabt durch seinen Glauben.» E

commentond scriva leutier W. Benjamin: «Es ist nicht unsere Schuld, wenn der Verfasser das realpolitische Equivalent seiner 'Idee des Menschen' in so peinliche Nähe rückt: jenes, im drastischen Sinn privilegierte, Verständnis der nicht-abendländischen Völker, welches gekennzeichnet ist durch das Ineinanderwirken von Ausbeutung und Mission» (W. Benjamin, Privilegiertes Denken, Ausgewählte Schriften 2, 471 s.). Da gliez temps, anno 1930 stevan aunc biars humanists cristians sin quellas posiziuns. E denton catschava igl occident sia pli nova flur: l'extirpaziun dils gedius. Far sco sche duas uiaras mundialas e las 150 uiaras pintgas dapi 1945 fussen buca stadas, ni fussen mo in accident de menaschi ed havessen nuot de far cun l'abstractadad dils humanissem cristians, fuss penibla faulsadad e tschoccadad historica.

– Ord quei motiv crei jeu che la damonda d'in humanissem cristian (ina damonda tschentada tier nus la davosa gada en moda cumpetenta da monsignur avat *Beda Hophan*, denton senza che las *premissas teologicas* per ina discussiun perschudenta fussien stadas dadas) stoppi vegnir refretga pil mument. La hipertrofia religiosa della cultura cunterreformistica recamonda quella cura de desintossicaziun.

Denton dat ei avunda puncts de referiment per ina orientaziun en quei che duei esser ina confruntaziun directa buca mo tematica, mobein qualitativa e critica. In de quels puncts ei p.ex. *la tematica dils mitos* ni dellas mitologias oz. (cfr. F. Jesi, 1980) D'ina vart han il faschissem e nazissem luvrau cun mitos per exaltar las forzas irraziunalas dil carstgaun, dil «pievel» sco subject de sappi dieus tgei valurs e fatgs heroics, mo en realitad sco object della politica, e per neghentar il spért, la critica, l'opposiziun en quellas forzas irraziunalas. Sustenida vegneva quella politica dallas modas irraziunalas, anti-intellectualas e sentimentalas dil temps (cfr. L. Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele*, 3 volums, 1929–32). Ein las tradiziuns mitologicas squalificadas cheutras? Na, squalificaus ei lur maldiever. En lur corrispondenza «Romandichtung und Mythologie» punctueschan K. Kerényi e Thomas Mann l'impurtonza della discussiun positiva arisguard las mitologias e lur funcziun, ual per cumbatter il maldiever totalitar dil patertgar mitologic nazifaschist (K. Kerényi, Th. Mann, 1945). La psicologia dil profund e la psicanalisa han purtau ina revalutaziun critica dils mitos e la pusseivladad de capir sia verdad. Buca per nuot ei la psicologia dil profund vegnida scungirada e suspectada els stadis totalitars e da tuts systems ideologicamein fetg fixai. Th. Mann ha definiu la psicanalisa la fuorma digl «irraziunalissem modern che s'oppona en moda clara a scadin abus reacziunari» (en siu

essay «Die Stellung Freuds in der modernen Geistesgeschichte», 1929, citaus tier F. Jesi, 1980, 88).

Partenent la preschientscha della ierta antica, oravontut quei che pertucca las mitologias, ella litteratura moderna viseschel sin ina nova lavur, scretta da H. Schmitz (1985), e leutier aunc a F. Jesi (1968).

– La confruntaziun directa cun la ierta greca e romana ei pia zatgei dapli che la realisaziun de certas tematicas anticas. Ella ha in aspect formal, e quel sto oravontut vegnir tgiraus. *Per nus* crei jeu ch'ins sappi formular quel aschia: *Emancipaziun* (che daventa dil rest plaun plaun è realitad en nossa litteratura). En general emancipaziun dell'estetica da finalisaziuns ideologicas. *Litteratura sto buca edificar*. Per quei intent havein nus nos cudischs de devoziun.

En particular san ins sutlignar suandonts aspects:

Emancipaziun della litteratura dalla religiun (che vul buca dir: encunter la religiun).

Emancipaziun della litteratura dal clericalissem e sia morala, seigi quel representaus da vers clericals, ni da quels che secumportan sco tals.

Emancipaziun era dil lectur dalla ugadia della cultura administrada ni schizun politisada tenor quens de partidas e votaziuns. Emancipaziun dall'ugadia che crei ch'il pievel sappi buca capir certas caussas, mo che tema en realitad ch'el capeschi certas caussas mo memia bein e savessi mirar ellas hartas a ses menaders. Ins mass cun talas stgisas anavos sin posiziuns cunterreformatricas, silla logica dil tscherchel diabolic: Al pievel dat ins buca certas informaziuns, e perquei capescha el buc ellas, e perquei ch'el capescha buc, dat ins buca certas informaziuns.

Emancipaziun fuss pia la moda, co nus Romontschs savein esser «romans», la fuorma de nies humanissem oz.

Las reacziuns dils davos onns sin certa litteratura sursilvana (p.ex. il «Gion Barlac» ed «Il saltar dils morts») stevan sut il spért d'ugadia. Mo il fatg che quellas reacziuns eran adina meins qualificadas e adina pli decadentas lai sminar che la forza propulsiva della cunterreformaziun fine-schi era tier nus.

Da nezegiar quei mument e de luvrar, quei ei *nies* pensum.

Bibliografia

Abreviazions

DS = Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Herder 1967³⁴.

PL = *Patrologia Latina*, ed. da J.P. Migne, Paris 1878–90.

RGG = *Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. Tübingen 1957 ss, 3^a ediziuin.

Auturs vegls

Augustinus Aurelius, *De Civitate Dei*, en: *Œuvres de saint Augustin*, vol 33–37, Desclée de Brouwer, Paris 1959 ss.

—, *De Musica*, en: *Œuvres de saint Augustin*, vol. 7, Paris 1947.

—, *De Ordine*, en: *Œuv. s. Aug.*, vol. 4, Paris 1948.

—, *Retractationes*, en: *Œuv. s. Aug.* vol. 12, Paris 1950.

Texts originals cun translaziun franzosa ed impurtontas notas commentontas.

Boethius, *De Consolatione Philosophiae*, text latin cun translaziun taliana ed introducziun de *Christine Mohrmann*, Rizzoli/Milano 1977.

Cicero, *Tusculanae Disputationes*, text lat. e translaziun tudestga, Tusculum-Bücherei Heimeran/München 1979⁴, Commentari da *Olof Gigon*.

Horaz, *Epistula ad Pisones (De arte poetica)*, text latin e translaziun tud., Tusculum-Bücherei, Heimeran/München 1957.

Platon, *Der Staat*, translaziun tudestga tier *Ex libris Turitg* 1974, cun introducziun da *Olof Gigon*.

Plinius il giuven, *Epistulae*, text latin e translaziun tudestga, Tusculum-Bücherei, Heimeran/München 1979⁴.

Sallust, *De coniuratione Catilinae*, text latin e translaziun tudestga, Tusculum-Bücherei, Heimeran/München 1975⁵.

Auturs moderns

ADAM Alfred, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Bd. 2: Mittelalter und Reformationszeit, G. Mohn/Gütersloh 1968.

ADORNO Th. W., *Meinung, Wahn, Gesellschaft*, in: *Eingriffe*, Suhrkamp/Frankfurt 1963.

AGNOLETTO A., *Carlo Borromeo tra prassi e ascesi*, en: *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano*, Vol. XXXVII, 3, 5–15.

AUGUSTINUS MAGISTER, *Congrès international Augustinien*, Paris 21–24 Sept. 1954, I–III.

v. BALTHASAR H.U., *Herrlichkeit III/ 1: Im Raum der Metaphysik*, Johannes/Einsiedeln 1965.

BARDY G., *Les livres sur les arts libéraux*, en: *Œuvres de saint Augustin* 12, Paris 1950, p. 565.

BENJAMIN W., *Oedipus oder der vernünftige Mythos*, en: *Angelus Novus, Ausgewählte Schriften* 2, Suhrkamp/Frankfurt.

BENJAMIN W., *Privilegiertes Denken*, en: *Angelus Novus, Ausgewählte Schriften* 2, Suhrkamp/Frankfurt, 467–474. (Recenziun dil cudisch sur de Vergil da Th. Haecker.)

- BUCK A., Die Rezeption der Antike in den romanischen Literaturen der Renaissance, E. Schmidt-Verlag 1976.
- CONGAR M.-Y., La tradition et les traditions, Paris 1960. Translaziun taliana citada cheu: La tradizione e le tradizioni, Ed. Paoline/Roma 1961.
- CROCE B., Aesthetik als Wissenschaft vom Ausdruck und allgemeine Sprachwissenschaft, Mohr/Tübingen 1930. Original talian: Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale, Bari 1958¹⁰.
- CURTIUS E.R., Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern 1948.
- DE MAIO R., Michelangelo e la Controriforma, Laterza/Bari 1978.
- DERUNGS Ursicin G.G., Dante Romontsch, Introducziun, en: Ischi Semestril 64 (1979) n. 13, 21 ss.
- GARIN E., L'umanesimo italiano, Laterza/Bari 1975.
- GESCHICHTE IN QUELLEN, vol. V, Weltkriege und Revolutionen 1914–45, Bayrischer Schulbuchverlag 1975.
- HÄRLE W., Der Aufruf der 93 Intellektuellen und Karl Barths Bruch mit der liberalen Theologie, en: Zeitschrift für Theologie und Kirche 72 (1975) 207–224.
- HEISS H., Virgils Fortleben in den romanischen Literaturen (1931), en: Wege zu Vergil, (Wege der Forschung 19), Darmstadt 1976, 301–319.
- HEITMANN K., Boethius' Verdammung der Musen im Mittelalter, en: Renatae Litterae, Frankfurt 1973.
- JESI F., Letteratura e mito, 1968
- JESI F., Mito, Mondadori/Milano 1980.
- KERÉNYI K., Romandichtung und Mythologie. Ein Briefwechsel mit Thomas Mann, Rhein-Verlag/Zürich, 1945.
- LA PENNA A., Sallustio e la «rivoluzione» romana, Feltrinelli/Milano 1973.
- LEXIKON der christlichen Ikonographie, Herder/Freiburg 1970ss.
- LUBAC De H., Exégèse Médiévale, 2. vol, Paris 1959–64.
- MANN Th., Die Stellung Freuds in der modernen Geistesgeschichte, 1929.
- MARROU H.-J., Saint Augustin et la fin de la culture antique, Paris 1958⁴.
- MAURACH G., Boethiusinterpretationen (1968), en: Römische Philosophie (Wege der Forschung 193), Darmstadt 1976, 385–410.
- MOHRMANN Ch., La consolazione della filosofia, Introduzione, Rizzoli/Milano 1976.
- MÜLLER I., Zur surselvischen Barockliteratur im Lugnez und in der Cadi 1670–1720, en: Separatabdruck aus dem Jahresbericht der Hist.-Antiq. Gesellschaft von Graubünden, 1951.
- MÜLLER I., Die Abtei Disentis 1655–1696, Universitäts-Verlag/Freiburg 1955.
- NEWALD R., Deutscher Horaz in fünf Jahrhunderten, Berlin 1933.
- PAPE I., Humanismus, en: Hist. Wörterbuch der Philosophie, Bd. 3, 1225–1230.
- RENATAE LITTERAE, Festschrift für A. Buck, Frankfurt 1973.
- SCHMID W., Philosophisches und Medizinisches in der 'Consolatio Philosophiae' des Boethius (1956), en: Römische Philosophie (Wege d. Forschung 193) Darmstadt 1976, 341–348.
- SCHMITZ H., Oedipus bei Dürrenmatt, en: Gymnasium 92 (1985) 199–208, (Aus einem Vortrag 'zur Verwendung antiker Motive in der dt. Literatur der Gegenwart'.)